

SIFATLARLA İLGİLİ MÜTEŞÂBİH AYETLER*

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞİ

EBÛ ABDİLLÂH BEDRÜDDİN MUHAMMED B. BAHÂDIR B. ABDİLLÂH ET-TÛRKÎ
EL-MİSRÎ EL-MİNHÂCÎ EZ-ZERKEŞÎ EŞ-ŞÂFÎ. (ö. 794/1392)

ÇEVİREN: YUSUF AĞKUŞ

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ, TEFSİR ANABİLİM DALI
yusufagkus81@kilis.edu.tr

İnsanlar, sıfatlarla ilgili nakledilen ayet ve hadislerin [te'vil edilip edilemeyeceği] hakkında üç gruba ayrılmıştır.

Birinci [grubu göre]: Ayetler ve hadisler te'vil edilmez. Mana bu nasla-

* Bu tercüme Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri'nin otuz yedinci bölümünün tercümesidir. Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdir b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392). Ailesinin Mısır'a sonradan gelip yerleşen Türk asıllı olması dolayısıyla Türkî, küçükken ailesinin geçimine katkıda bulunmak amacıyla altın ve gümüş işleme (zerkeş) sanatında ustalaştığı için Zerkeşî, Nevevî'nin *Minhâcü't-Tâlibin*'ine özel bir ilgi duyup ezberlediği için Minhâcî lakaplarıyla anılmıştır. Zerkeşî'nin *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri, tefsir usulü ve Kur'an ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biridir. Eserin dört cilt halinde değişik baskıları yapılmıştır. Çeviri yapılırken Yusuf Maraşlı ve arkadaşlarının tahkik ettiği, 1990'da Beyrut'ta basılan Dâru'l-Ma'rife baskısı esas alınmıştır. Bununla birlikte anlamın daha uygun olduğunu düşünerek 1984 yılında Dâru't-Türâs tarafından basılan nüshadan da istifade edilmiş ve dipnotta belirtilmiştir. Yaptığımız bu çeviri neticesinde edindiğimiz kanaat, Zerkeşî'nin bu eserinin çevirisi yapılacağı zaman ilk planda Dâru'l-Ma'rife baskısının esas alınması, bununla birlikte diğer baskıların da göz önünde bulundurulması gerektiği, aksi halde yapılacak çevirilerin çok eksik kalacağıdır. Yaptığımız çevirinin dipnotunda verilen bilgiler için zaman zaman Dâru'l-Ma'rife baskısından, çoğu zaman da Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden istifade edilmiştir. Metnin daha rahat anlaşılabilmesi için metnin içinde olmayan ziyadeler olabildiğince köşeli parantez [] içerisinde verilmeye çalışılmıştır.

rın zahirine uygun olarak verilir ve bu konuda te'vil söz konusu değildir. Bu görüş Müşebbihe'ye aittir.

İkinci [gruba göre]: “Bu [nasların] te'vili vardır. Fakat teşbihe ve ta'tile düşmekten itikadımızı koruma [amacıyla te'vilden] kaçınılırız. Ve onun [hakikatini, manasını] ancak Allah bilir deriz.” Bu görüş de selefe aittir.

Üçüncü [gruptakiler de bu nasları] te'vil eder. Te'vil ederken de bu nasları Allah'ın şanına yakışır şekilde te'vil ederler.

Birinci görüş batıldır. Diğer iki görüş ise sahabeden nakledilmiştir. İmsak [yani te'vilden kaçınmak gerektiğine dair görüş] Ümmü Selem'e'den¹ nakledilmiştir. Kendisine istivâ sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir: “İstivâ bilinen bir şeydir ama nasıl meydana geldiği bilinmemektedir. [İstivânın gerçekleştiğine] inanmak farz, hakkında soru sormak ise bidattir.”² İmam Mâlik³ de kendisine aynı soru sorulunca Ümmü Selem'e'nin söylediği sözleri tekrar etmiş ve bu söze ilaveten “Bu konuda kim tekrar soru sorarsa onun boynunu vururum.”⁴ demiştir. Aynı soru Süfyân es-Sevrî'ye⁵ sorulunca o da şu şekilde cevap vermiştir: “*Rahmân arşa istivâ etti.*⁶ ayetinden anladığım şey “*sonra semaya istivâ etti.*”⁷ ayetinden anladığım şeydir.” Kendisine bu ayetin tefsiri sorulunca Evzâi⁸ ise şu şekilde cevap vermiştir: “[Kendisinin de] buyurduğu gibi “*Rahman arşa istivâ etmiştir.*” Seni sapıtmış olarak görüyorum.” İshâk İbn Râheveyh [İbn Râhûye]⁹ kendisine istivâyıla ilgili olarak “Allah ayakta mı, yoksa oturuyor mu?” diye sorulunca “Allah ayakta durmaktan usanmaz ki otursun, oturmaktan usanmaz ki ayağa kalksın. Senin bu sorudan ziyade başka şeyler sormaya ihtiyacın var.” demiştir.

Şeyh Ebu Amr İbnü's-Salâh¹⁰ şöyle demiştir: “Ümmetin ilk nesli/önder-

¹ Ümmü Selem'e Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşîyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681), Hz. Peygamber'in hanımı.

² Bu söz İbn Battâ'nın *el-İbânetü'l-Kübrâ*'sında şu şekilde mevcuttur:

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ فِي قَوْلِهِ: {الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى} [طه: 5]، قَالَتْ: الْكَيْفُ غَيْرُ مَعْقُولٍ وَالْإِسْتِوَاءُ غَيْرُ مَجْهُولٍ، وَالْإِيمَانُ بِهِنَّ وَالْمَجْهُودُ بِهِ كُفْرٌ

Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Batta el-Ukberî, *el-İbânetü'l-Kübrâ*, Dâru'r-Râye, Riyad 2005, VII.162.

³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis.

⁴ Kitabın tahkikini yapanlar İmam Malik'e nispet edilen bu sözün Lâlekâi'nin '*Sünne*' adlı eserinde yer aldığı; fakat orada 'bu soruyu tekrar soranın boynunu vururum' kısmının yer almadığını belirtirler.

⁵ Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778). Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhaddis ve zâhid.

⁶ Tâhâ 20/5.

⁷ Bakara 2/29; Fussilet 41/11.

⁸ Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr el-Evzâi (ö. 157/774). Evzâiyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadis âlimi.

⁹ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853). Hadis, fıkıh ve tefsir âlimi.

¹⁰ Ebû Amr Takıyyüddîn Os mân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Hadis âlimi ve fakih.

leri bu görüşü benimsemiş, bu görüş üzere devam etmişti. Fıkıh imamları ve öncüleri de bu görüşü tercih etmişti. Hadis âlimleri ve otoriteleri de [insanları] bu görüşe çağırmişti. Bizim görüşümüzü benimseyen hiçbir kelamcı da bu görüşten [insanları] uzaklaştırmamış ve bu görüşü reddetmemiştir.” Gazzâlî¹¹ de onlar hakkındaki görüşünü farklı bir yerde o metodun dışında olmayacak şekilde açıklamıştır. Öyle ki *İlcâm* adlı eserinde gerek ulemanın, gerek halkın bu konuda artık söz söyleyemeyeceği bir şekilde izah etmiştir. [İbnü’s-Salâh] şöyle demiştir: *İlcâmu’l-‘Avâm ‘an ‘İlmi’l-Kelâm* adlı eser kesin olarak Gazzâlî’nin yazdığı eserlerin veya ‘Usûli’l-Dîn’ ile ilgili yazdığı eserlerin sonuncusudur. Bu eser de [insanları] selevin ve onlara tabi olanların mezhebi üzerinde olma hususunda teşvik etmektedir.

Ali [b. Ebi Tâlib], [Abdullah] İbn Mesud, [Abdullah] İbn Abbas ve diğer [bazı sahâbiler, bu nasların] te’vil edilebileceğine dair kendilerinden rivayette bulunan kimselerdir.

Gazzâlî *et-Tefrika beyne’l-İslâm ve’z-Zendeka* adlı eserinde şöyle demektedir: “İmam Ahmed [İbn Hanbel] üç yerde te’vile gitmiştir. Son dönem âlimlerinden bazıları ise böyle bir şeyin olmadığını belirtmiştir.”

İbnü’l-Cevzî,¹² Kadı Ebu Ya’lâdan¹³ Ahmed b. Hanbel’in¹⁴ “أَوْ يَأْتِي رَبِّي / Veya Rabbinin gelmesini...”¹⁵ ayetinin te’vilini nakletmiştir ki o [Ahmed b. Hanbel], “أَوْ يَأْتِي أَمْرُ رَبِّي / Veya Rabbinin emrinin gelmesini”¹⁶ ayetini de delil göstererek [bu ayetin], “[Allah’ın] emrinin gelmesi” anlamında olduğunu söylemiştir.

İbn Berhân¹⁷ ve onun dışında Eş’ariye’den bazıları da [bu nasların] te’vil [edilmesi gerektiği] görüşünü tercih etmişlerdir. [İbn Berhân] dedi ki: “İki grup arasındaki ihtilafın kaynağı, Kur’an’da manası bilinmeyen bir şeyin bulunmasının caiz olup olmadığı meselesidir. Onlara göre böyle bir şey caizdir. Bundan dolayı te’vili yasaklıyorlar ve [sadece] Allah’ın bildiği husus-

¹¹ Hüccetü’l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111). Eş’ari kelâmcısı, Şafii fakih, mutasavvif, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürü.

¹² Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî (ö. 597/1201). İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi.

¹³ Ebü Ya’lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ’ (ö.458/1066). Tanınmış Hanbelî hukukçusu, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessir.

¹⁴ Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855). Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih.

¹⁵ En’âm, 6/158.

¹⁶ Nahl, 16/33.

¹⁷ Ebü’l-Feth Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, (ö. 518/1124). Ebü’l-Vefa İbn Akil’den Hanbelî fıkıhı tahsil etmeye başlamış; ancak nasların te’vil edilebileceği görüşünü benimsemesi, istinbat hususunda esnek davranıp nasların zahirine fazla bağlı kalmaması, sempati duyduğu bazı Mutezile âlimlerinin meclislerine katılması gibi hususlar sebebiyle hocasına diğer Hanbelî âlimleri tarafından yöneltilen şiddetli eleştirilere tahammül edemeyerek Şafii mezhebine geçmiştir. el- Vüsûl ile’l-Usûl, el-Vecîz, el-Evsat, et-Ta’cîz adlı eserlerinin olduğu zikredilmektedir.

larda tenzihe inanıyorlar. Bize göre ise [Kur'an'da manası bilinmeyen bir şeyin bulunması] caiz değildir. Aksine ilimde derinleşmiş olanlar [manası bilinemez denilen ayetlerin manasını] bilir.”

[Bana göre] onları te'vile sevk eden şey Allah Teâlâ'yı bir şeye benzetme ve cisimlendirmenin mümkün olmadığını delillendirmek için sözü zahirinden anlaşılardan daha farklı bir manaya hamletme zaruretidir. Bu gibi konulara dalmanın tehlikesi oldukça büyüktür. Aklın verileri ile Kur'an ve sünnet verileri arasında esasta bir farklılık yoktur. Aksine farklılık [sadece] lafızlardadır ve mecaz da Arapların kullandığı bir [üslup çeşididir]. Akıl ve nakil arasında farklılık yoktur dememiz; aklın, şeriatte olana muhalif bir şey söylemeyeceği sebebiyledir. Çünkü şeriat/din, aklın anlamayacağı bir şey söylemez. Bunun sebebi de gerçekte aklın dinin delili ve varlığının göstergesi olmasıdır. Eğer aklın bir hususta yanılığa düşebileceği tasavvur edilirse, dini doğrulama hususunda da yanılığa düşebileceği tasavvur edilir. Bir insan ilimlerle iştigal ettikçe, onların derinliklerini keşfettikçe ikisi arasını [akıl ile nakil arasını] bulabilecek kabiliyete ulaşır. Bu arabulma işi ise şu iki durumdan biri olmak zorundadır. Ya anlaşılması zor, uzak te'villere başvurulur veya da gerçekleri anlama hususunda anlayışların eksikliği/kusuru nedeniyle te'vilin anlamı ortaya çıkmaz. Nakledilen her şeyin aralarının daima bulunabileceğini beklemek, gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir dilektir. Bunun delili de “Hiçbir şey O'nun dengi değildir. O iştendir, görendir.”¹⁸ ayetidir.

Biz de bu konuda, te'vil ehlinin sözlerini naklederek onların yolundan gideceğiz.

[Konuyla İlgili Ayetler]

[1. Allah'a izafe edilen 'استوى' kelimesinin ayetteki anlamı]

İstivânın niteliği bu konulardan biridir. Mukâtil¹⁹ ve Kelbî,²⁰ İbn Abbas'tan Tâhâ Sûresi 5. ayette 'istivânın' 'استقر' / yerleşti' anlamında olduğunu nakletmektedir. [Bu rivayet] eğer doğruysa te'vil edilmesi gerekir. Çünkü istikrâr [bir yere yerleşme], teccimi [Allah'ı cisimlendirmeyi] çağırıştır-maktadır. Mutezile'den de bu kelimenin 'استولى' / hâkimiyetine aldı, قهر / üstün geldi' anlamında olduğu [nakledilmiş ama bu görüş] iki gerekçeyle reddedilmiştir. Birinci gerekçe; Allah Teâlâ iki âlemin, cennetin, cehennemin

¹⁸ Şûrâ 42/11.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî (ö. 150/767). Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir.

²⁰ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (ö. 146/763). Tefsir ve nesep âlimi.

ve bunların halklarının da hâkimidir. Bu nedenle hükümranlığı arş ile sınırlandırmanın ne anlamı olabilir ki. İkinci gerekçe: “İstîlâ/hâkimiyeti altına alma” birini yendikten, ona galip geldikten sonra gerçekleşir. Allah Teâlâ ise böyle bir şeyden münezzehtir. Bu sözü İbnü'l-'Arabî²¹ söylemiştir.

Ebu Ubeyd²² [istivânın] ‘yükselme’ anlamında olduğunu söylemiş; lakin bu görüş de, Allah’ın önce bir yerden düşmesini, ardından tekrar yükselmesini gerektireceği, böyle bir şeyin de Allah için mümkün olamayacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

Üstad İsmail ed-Darîr²³ tefsirinde الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ / *Rahman arşa istiva etti*.²⁴ ayetinde yer alan ‘على’ kelimesinin harf-i cer değil, ‘علا/yüce oldu, üstün oldu’ anlamında bir fiil olduğunu nakletmiştir. [Lakin bu görüş de] iki açıdan reddedilmiştir. İlk itiraz şöyledir: O, harf-i cerdeki sıfat anlamını fiil ile çevirmiştir. Söz konusu sıfat anlamı ‘على’ harf-i cerindedir. Şam, Irak ve Hicaz ehlinin Mushafları buradaki ‘على’nın harf olduğunu kesin bir şekilde gösterir. Eğer bu kelime fiil olsaydı ‘بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ’²⁵ ayet-i kerimesinde olduğu gibi onu lâm ve elif ile yazarlardı. İkinci [itiraz da şu şekildedir]: O ‘العرش’ kelimesini merfu okumuş ondan başka hiçbir kıraat âlimi o kelimeyi merfu okumamıştır.

Söz konusu [Taha Suresi 5.] ayetin الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ / *Rahman arşın üzerindedir.* şeklinde bittiğini, sonraki [6.] ayetin اسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ / *Yerde ve göklerde ne varsa hepsi ona istiva etmiştir [yerleşmiştir]*.²⁶ şeklinde başladığını söyleyenler de olmuştur. Lakin bu iddia, ayetin nazmını ve anlamını bozan temelsiz bir iddiadır.

Üstad [İsmail ed-Darîr] şöyle demiştir: “[Bu konuda] doğru görüş Ferrâ,²⁷ Eş’arî²⁸ ve bir grup lügat âlimine aittir. Onlara göre istivâ, [Allah’ın] arşı yaratmaya yönelmesi ve onu yaratması anlamındadır. Bunu da [Allah Teâlâ] istivâ olarak isimlendirmiştir. ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ / *Sonra duman halinde olan göğe istivâ etti*.²⁹ ayetinde istivânın anlamının ‘Göğü yaratmayı hedefledi, yaratmaya yöneldi.’ olması gibi [Taha 5.] ayette de bu anlamdadır.” [İsmail ed-

²¹ Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-Basrî (ö. 341/952). İlk sûfi müelliflerden, muhaddis.

²² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838). Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi.

²³ İsmail b. Ahmed ed-Darîr (ö. 430). Kıraat ve tefsir âlimi, zâhid. Tefsirinin adı ‘*el-Kifâye fi’l-Tefsîr*’dir.

²⁴ Taha 20/5.

²⁵ Müminûn 23/91.

²⁶ Taha 20/5-6.

²⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ’ (ö.207/822). Arap dili ve tefsir âlimi.

²⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş’arî el-Basrî (ö. 324/935-36). Eş’ariyye mezhebinin kurucusu.

²⁹ Fussilet 41/11.

Darîr bu görüşü aktardıktan sonra şöyle] demiştir: “[Bu görüş] ulemanın kabul ettiği, ta’til³⁰ ve teşbihin³¹ söz konusu olmadığı bir görüştür.”

Eş’ari, ‘على’ [harf-i cerinin] burada ‘سُلَيْمَانَ / Süleyman’ın saltanatı hakkında³² ayetinde olduğu gibi ‘في’ [hakkında] anlamında olduğunu söylemektedir. Böylelikle ayet, “Allah’ın bir iş yapıp onu ihsan, nimet olarak isimlendirmesi gibi, Allah arşta bir fiil var etmiş onu da ‘istivâ’ olarak isimlendirmiştir” anlamına gelmektedir. ‘Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir. Bu, Allah’tan bir fazl (bir ihsan, lütuf) ve bir nimettir.’³³ [Ayetinde Allah Teâlâ] ‘التَّحْبِيبِ/sevdirme ve التَّكْرِيهِ/çirkin gösterme’ eylemlerini ‘فضل/ih-san ve نعمة/nimet’ olarak isimlendirilmiştir. Yine ‘فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ / Allah onların kurdukları yapıların temellerine geldi’³⁴ ayetinde geçen [Allah’ın gelmesi] de Allah’ın, onların binalarını yıkması anlamındadır. ‘فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنَ حَيْثُ’³⁵ ayetinde geçen [Allah’ın gelmesi] de ‘فَصَدَّهُمْ/onları cezalandırdı’ anlamındadır. [Allah Teâlâ] ‘إِتْيَانِ/gelmeyi’ nasıl ‘التَّخْرِيبِ/yıkma, التعذيب/azap etme’ olarak isimlendirdiyse aynı şekilde arş için de bir fiil kullandı, onu da istivâ olarak isimlendirdi.

Eş’arî şöyle devam etti: Bu söz teşbih ve ta’til içermediği için ulema nezdinde makbul bir sözdür. Arş’ın, diğer yaratılmışlar için söz konusu olmayan özellikleri vardır. Çünkü o Allah’ın yarattığı şeylerin ilki ve en büyüğüdür. Melekler onun etrafında dönerler. Vesilenin³⁶ yüksekliği onunla ilişkilidir. O, cennetin tavanıdır. Ve bunlardan başka [özellikler sadece ona hastır.]

[2. Allah’a izafe edilen ‘نَفْس/nefs’ kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ’nın [buyurduğu] ‘تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ / Sen benim nefsimi bilirsin, ben ise senin nefsini bilmem.’³⁷ ayetinin [anlamı].

³⁰ Allah’ın zâtını sıfatlarından tecrit etme.

³¹ Zâti, sıfatları ve mâbud oluşu yönünden Allah ile yaratılmışlar arasında benzerlik kurma.

³² Bakara 2/102.

³³ Hucurât 49/7-8.

³⁴ Nahl 16/26.

³⁵ Haşr 59/2.

³⁶ Vesile kelimesi sözlükte derece, mertebe, yakınlık, araç, kendisiyle yakınlık elde edilen şey gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte ezan duasında zikredilen vesile kelimesinin cennetin mertebelerinden bir mertebe veya Hz. Peygamber’e (s.a.s.) verilecek şefaati ifade edilmektedir. Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisâni’l-Arab*, Dâru Sâdr, Beyrut 1414, XI. 725.

³⁷ Mâide 5/116. Ayetin tamamı: “وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَلَمْ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَّ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالِ سُبْحَانَكَ”
”ما يكون لي أن أقول ما ليس لي بحق إن كنتُ قلتهُ فقد علمتهُ تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك إنك أنت علام الغيوب

‘Nefs’in ‘gayb’a benzemesi nedeniyle [ayette] geçen ‘نفس/nefs’ kelimesi, ‘غيب/gayb’³⁸ anlamındadır. Çünkü gayb da nefis gibi gizlidir. ” denilmiştir
 وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ / Allah sizi nefisine karşı uyarıyor.³⁹ ayetinde ise ‘ceza’ anlamındadır. ‘Sizi ona [cezasına] karşı uyarıyor.’ denmiştir.

[3. Allah ın göklerde ve yerde olmasının ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] ‘وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ / O, göklerde ve yerde olan Allah'dır.’⁴⁰ ayetinin [anlamı].

Beyhaki⁴¹ buradaki anlamın ‘Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur.’⁴² ayetindeki gibi ‘O, göklerde ve yerde mâbuddur/kendisine ibadet edilendir.’ şeklinde olduğunu ve bu görüşün ifade edilen görüşlerin en doğrusu olduğunu ifade eder. Eş'ari, Mûcezz⁴³ adlı eserinde ‘وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ’⁴⁴ ayetinin ‘[Allah] o iki-sinde [yerde ve göklerde] olan şeyleri bilendir.’ anlamında olduğunu söyler. [Ayetin] ‘وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ / O göklerde olan Allah'tır.’ [kısımının] tam bir cümle olduğu, ‘وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ / yerdekini bilir.’ [şeklinde devam eden kısmın ise] başka bir cümle olduğu da söylenmektedir. Bu söz mücessimeye ait bir sözdür. Cehmiyye bu ayeti Allah Teâlâ'nın her yerde olduğuna delil olarak kullanmıştır. Lakin ayetten anladıkları bu zahiri anlam en temelsiz sözlerdendir.

[4. Allah'a izafe edilen ‘جاء/geldi’ kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] ‘وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا / Rabbin ve saf saf melekler geldiğinde.’⁴⁵ ayetinin [anlamı].

‘و’ harfinin ‘ب’ harfi yerine kullanılması, ikisin arasında birliktelik-beraberlik anlamını içermeye hususundaki alaka nedeniyledir. Çünkü ‘ب’ harfi bir şeyi başka bir şeye bağlamak için konmuştur ki oda birlikteliktir. ‘و’ harfi de birlikteliği ifade eder. Harfler [zaman zaman] birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ordunun gelmesi halifenin hükmü veya emriyle ise o zaman sen yaygın şekilde kullanıldığı gibi “Halife orduyla geldi.” dersin. Hiç şüphesiz meleklerin gelmesi, Allah Teâlâ'nın “Onun emriyle hareket ederler.”⁴⁶ ayetine de

³⁸ Gayb olarak çevirdiğimiz kelime Dâru'l-Mârife baskısında ‘غيب/yardım, yağmur’ şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Dâru't-Türâs baskısında yer alan kelimenin ‘غيب’ şeklindeki hali anlama daha uygun gözükmektedir.

³⁹ Al-i İmrân 3/28.

⁴⁰ Enâm 6/3.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhaki (ö. 458/1066). Muhaddis ve Şâfiî fakih.

⁴² Zuhruf 43/84.

⁴³ Eş'ari'nin bu eseri on iki bölümden oluşmaktadır. Dalâlette ve hidâyette olan mezhepleri ele aldığı eserinin son kısmını Hz. Ebu Bekir'in imametini ispata ayırmıştır.

⁴⁴ Enâm 6/3.

⁴⁵ Fecr 89/22

⁴⁶ Enbiya 21/27.

istinaden, Allah'ın emriyle gelmeleri anlamındadır. Böylelikle onu açıkça zikretmiş gibi oldu. “*Sen ve Rabbin gidin.*”⁴⁷ yani “sen Rabbinle, onun yardımıyla, onun desteğiyle git” buyruğunda olduğu gibi “melekler Rabbinin emriyle geldi.” demiştir. Çünkü bilinmektedir ki -örfte sözün manasının kullanılması nedeniyle- Allah'ın savaştırması sadece bu şekildedir.

[5. Sâq/baldır kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] “يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ / O gün, baldır açılır.”⁴⁸ ayetinin [anlamı].

Katâde⁴⁹ [buradaki anlamın] “sıkıntılı bir günün [ortaya çıkması]”, İbrahim en-Nehâi⁵⁰ ise “dehşet verici bir olayın [ortaya çıkması]” anlamında olduğunu belirtmektedir.

Şair şöyle söylemiştir: “وقامت الحرب (بنا) عن ساقٍ / Savaş bizim için oldukça şiddetlendi”⁵¹

Bunun anlamı şudur: Bir adam gayret, ciddiyet gerektiren bir işle karşılaştığında paçalarını katlar. Burada ‘ساق / baldır, bacak’ kelimesi ‘sıkıntıdan’ mecazdır.

[6. Allah'a izafe edilen ‘جَنَّبَ/yan’ kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] “مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ / Allah'ın yanına yaptığım kusurlar”⁵² ayetinin [anlamı].

Dilciler bu ayetin “*Allah'a itaat etme, O'nun emirlerini [yerine getirme hususundaki] kusurlarım.*” anlamında olduğunu, çünkü söz konusu kusurların ancak bu konuda olabileceğini ifade etmektedirler. Çünkü organları olan yaratılmışların bilinen “yanından” kusur kesilikle söz konusu olamazken kusurlardan münezze, kadîm olan [Allah'ı] caiz olmayan sıfatlarla vasıflandırmak nasıl caiz olabilir?

[7. Allah'a izafe edilen “فَرَعٌ” kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] “سَنَفَعُكُمْ لَكُمْ أَيُّهُ التَّقْلَانِ / Ey cinler ve insanlar! Yankında size de vakit ayıracağız/sizin de sıranız gelecek!”⁵³ ayetinin [anlamı].

‘فَرَعٌ’ kelimesi burada meşguliyetin bitmesi anlamındadır. Sana vakit ayı-

⁴⁷ Mâide 5/24.

⁴⁸ Kalem 68/42. Ayetin tamamı: “يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ”

⁴⁹ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Dâime b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735). Müfessir tâbii.

⁵⁰ Ebü İmrân İbrâhîm b. Yezid b. Esved en-Nehâi el-Kûfî (ö. 96/714). Mühaddis ve fakih, tâbii.

⁵¹ Beyitin tamamı şu şekildedir: ...وقامت الحرب بنا على ساقٍ... صبرا امام إن شر باق ...

⁵² Zümer 39/56.

⁵³ Rahmân 55/31.

racağım demek seninle ilgileneceğim demektir. Ayet de bu anlamdadır. Yani cezanızla ilgileneceğiz, cezanız neyse hükmedeceğiz.

[8. 'ظَنَنْتُ' Kelimesinin Allah'a izafe edilip edilemeyeceği ve ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] "وَإِنِّي لَظَنُّهُ كَاذِبًا / Ben onun yalancı olduğunu zannediyorum"⁵⁴ ayetinin [anlamı].

"Hangi gerekçeden dolayı şüphe anlamındaki zan Allah'a nispet edilmiştir?" diye sorulacak olursa, buna iki şekilde cevap verilmiştir. İlk cevaba [göre buradaki] zan Firavun'a aittir. Bu da şüphe anlamındadır. Çünkü ayetin bu kısmından önce o şöyle demişti: "*Musa'nın ilahına ulaşayım.*"⁵⁵ Ve ben Musa'nın yalancı olduğunu zannediyorum." Bundan dolayı buradaki zan Firavun'a aittir. İkinci cevaba [göre ise burada] söz "*Göklere giden yollara çıkayım da Musa'nın tanrısına ulaşayım. Onun yalancı olduğunu zannediyorum.*"⁵⁶ şeklinde tamamlanmaktadır ki "onun yalancı olduğunu kesinlikle biliyorum" anlamındadır. Zan kelimesi Allah için kullanıldığında şüphe değil, ilim ve kesinlik ifade eder. "*Hesabımla karşılaşacağımı kesinlikle biliyordum.*"⁵⁷ ayetinde de olduğu gibi.

[9. Allah'a izafe edilen 'سنة - نوم' kelimelerinin ayetteki anlamı]

[Allah Teâlâ'nın buyurduğu] "لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ / O'nu ne uyuklama tutar, ne de bir uyku."⁵⁸ ayetinin [anlamı].

Şanı yüce [Allah] uykuyu ve uyuklamayı kendinden nefyetmekle uyanıklığı, hareketliliği ispat etmeyi hedeflememiştir. Çünkü Allah için ne 'uyanık' denir, ne de 'uyuyan' denir. Çünkü uyanıklık ancak uykudan sonra olur. Başlangıcı olmayan [Allah]'ı bu sıfatla vasıflandırmak caiz değildir. [Allah Teâlâ] bu ifade tarzıyla, ben senden habersiz değilim sözünde olduğu gibi, bilmemeyi ve gafleti nefyetmek istemiştir.

[10. Allah'a izafe edilen 'يد' kelimesinin ayetteki anlamı]

[Allah] Teâlâ'nın [buyurduğu] "لِمَا خَلَقْتُ يَدَيَّ / İki elimle yarattığıma"⁵⁹ ayetinin [anlamı].

⁵⁴ Mümin 40/37. Ayetim tamamı: "وَصَدَّ عَنْ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ" "أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلَعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ" "وَصَدَّ"

⁵⁵ Mümin 40/37.

⁵⁶ Mümin 40/37.

⁵⁷ Hâkka 69/20. "إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ"

⁵⁸ Bakara 2/255.

⁵⁹ Sâd 38/75. Ayetin tamamı: "فَالْيَاإِبْرَاهِيمُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبِرُتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ"

Süheylî⁶⁰ şöyle demiştir: ‘اليد/el’ kelimesi kök bakımından mastar gibidir. Nitelenen için bir sıfattan ibarettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ [İbrahim, İshak ve Yakup peygamberleri] “أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ / *Eller ve gözler sahipleri*”⁶¹ ayetinde överken, gözlere bitişik olarak eller ile övmüştür, diğer organlarla övmemiştir. Çünkü övgü organlarla değil sıfatla olur. Ve sözüne şöyle devam etti: Bu anlam bu şekilde sabit olunca Eş’arî’nin şu sözü de doğru olmuş olur: “لَمَّا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ / *İki elimle yarattığıma*” ayetinde geçen “بيدي/iki el” ifadesi, hakkında ayet gelmiş bir sıfattır. O, kendisinden sonra gelen takipçileri gibi [ayette geçen eyd ve ebsâr kelimelerinin] kudret ve nimet anlamında olduğunu söylememiştir. Selefe muhalefet etmekten sakınmak amacıyla [bu kelimeleri] kesin bir şekilde te’vil etmemiştir. Müşebbihe mezhebinden de uzak kalmak için kesin olarak sıfat olduğunu ifade etmiştir.

“Bilmedikleri şeylerle nasıl kendilerine hitap edilir. Öyle ki [ilk muhataplar] ‘اليد/el’ kelimesini sıfat anlamıyla bilmiyorlardı.” diye sorulursa, [buna şu şekilde cevap verilir. İlk muhataplar bu anlamı kesinlikle biliyorlardı. Bundan dolayı] onlardan hiçbiri o sıfatın anlamını sormamış, zihninde teşbih algısının oluşacağına dair bir korkuya kapılmamış, herhangi bir izaha ve ikaza da ihtiyaç hissetmemiştir. Aynı şekilde inkârcılar da [bu lafızları] uzuvlar olarak anlasaydı bunu tenakuz iddiaları için kullanır, Hz. Peygamber’e karşı delil olarak kullanırlardı. Daha sonra da “Sen hiçbir şeyin Allah’ın benzeri olmadığını iddia ediyorsun, sonra da onun eli olduğunu söylüyorsun.” derlerdi. Bu ifadeler ne bir müminden ne de bir kafirden nakledilmediğine göre [bu ayetteki] anlamın onlar için kapalı değil açık olduğu anlaşılır. Çünkü bu kelime, mecaz anlamda kullanılmak üzere bir uzvun kendisiyle isimlendirildiği sıfattır. Bu kelimenin mecaz anlamı kullanılır olmuş, zamanla da hakiki anlamı unutulmuştur. Birçok mecazın da fazla kullanım nedeniyle zamanla aslı unutulmuş, sıfatlığı terk edilmiştir. Ve bu sıfatın manasından kudret anlamına yakın bir anlam ortaya çıkmıştır. Fakat irade ve dilemeyle, sevgi arasındaki ilişki gibi sıfat daha özel, kudret ise daha geneldir. [Böylelikle anlaşılmaktadır ki] ‘اليد/el’ kelimesi, kudret kelimesinden daha özeldir. Bundan dolayı bu sıfatta açık bir üstünlük söz konudur.

Begavî “لَمَّا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ / *İki elimle yarattığıma*”⁶² ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın ‘اليد/el’ kelimesini tesniye olarak getirmesi bunun

⁶⁰ Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî el-Mâleki (ö. 581/1185).

⁶¹ Sâd 38/45. Ayetin tamamı: “وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ”

⁶² Sâd 38/75.

nimet, kuvvet ve kudret anlamında olmadığı delilidir. O iki el, Allah'ın zatının sıfatlarından iki sıfattır.”

Mücâhid de şöyle demiştir: Burada tekit ve sıla anlamındaki ‘el/ed’ kelimesi mecazdır. “وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ / İki elimle yarattığıma” ayeti “Rabbinin yüzü [zâtı] bakidir”⁶³ ayeti gibidir. Begavî, bu tevilin zayıf olduğunu söyler. Çünkü buradaki ‘el/ed’ kelimesi eğer sıla olsaydı İblis’in “إِن كُنْتُ / Onu yarattıysan beni de yarattın.” demesi gerekirdi. Bu durum kudret ve nimet manasını vermede de geçerlidir. [Eğer ‘el/ed’ kelimesinde böyle bir anlam olsaydı] Adem (a.s.)’ın yaratılışının şeytanın yaratılışından herhangi bir ayrıcalığı olmazdı. Allah Teâlâ’nın “مِمَّا عَمَلْتُمْ أَيْدِيَنَا / Ellerinizin yaptıklarından”⁶⁴ ayetinde [el kelimesinin tesniye değil de çoğul gelmesini soracak olursan ben derim ki] “هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا / İşte bu iki hasım, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir.”⁶⁵ ayetinde olduğu gibi Arapların tesniyeyi çoğul olarak ifade etmeleri nedeniyledir.

[11. Allah’a zafe edilen ‘عين’ kelimesinin ayetteki anlamı]

‘عين/göz’ kelimesi esas anlamda sıfattır ve bu sıfatın bulunduğu kimse için kullanılan bir mastardır. Daha sonra bir şeyin hakikati, özü ‘عين/göz’ kelimesiyle ifade edilmiştir. [Begavi bu hususta şöyle] dedi: O zaman Bârî [Teâlâ] için “وَلْتَضَعْ عَلَىٰ عَيْنِي / Gözümün önünde yetiştirilmen için”⁶⁶ ayetinde [‘عين/göz’ kelimesi] -çoğu kimsenin sandığı gibi mecaz değil- hakiki anlamındadır. Çünkü o, görme ve kavrama anlamında sıfattır. Esasında mecaz, görme organının [عين kelimesi] ile isimlendirilmesidir. Nitelik ve tecsim çağrıştıran bir şeyi Bârî Teâlâ’ya -gerek hakiki olsun, gerek mecâzî olsun- zafe etme mümkün değildir.

Süheylî⁶⁷ dedi ki: [Allah Teâlâ’nın] buyurduğu, içerisinde ‘عَلَى’ harf-i ceri yeri alan “وَلْتَضَعْ عَلَىٰ عَيْنِي / Gözümün önünde yetiştirilmen için”⁶⁸ ayetinin anlamının ve “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا / gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.”⁶⁹, “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا / Gözlerimizin önünde gemiyi yap”⁷⁰ ayetleri arasındaki farkın sorulması bu

⁶³ Rahmân 55/27. Ayetin tamamı: “وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ”

⁶⁴ Yâsîn 36/71. Ayetin tamamı: “أَوَلَمْ نَبْرَأْكَ أَتَىٰ خَلْقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمَلْتُمْ أَيْدِيَنَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ”

⁶⁵ Hac 22/19. Ayetin tamamı: “هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نَابِئَاتٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّونَ مِنْ فَوْقِ سُهُوبٍ الْحَمِيمِ”

⁶⁶ Tâhâ 20/39. Ayetin tamamı: “أَنْ أَفَدِّيهِ فِي الثَّابُوتِ فَأَقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَيَلْبِغَهُ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذُهُ عُدُوٌّ لِي وَعُدُوٌّ لَهُ وَالْقَيْثُ عَلَيْنَا” “مَحَبَّةٌ مِنِّي وَلْتَضَعْ عَلَىٰ عَيْنِي”

⁶⁷ Hakkında bilgi için 54 nolu dipnot.

⁶⁸ Tâhâ 20/39. Ayetin tamamı: “مَحَبَّةٌ مِنِّي” “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا”

⁶⁹ Kamer 54/14. Ayetin tamamı: “تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفْرًا”

⁷⁰ Hûd 11/37. Ayetin tamamı: “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُّعْرَفُونَ”

meselenin [ele alınması gereken] konularındandır. İlk ayet gizli olan bir durumu açığa çıkarmak, saklı olan bir şeyi belirtmek için gelmiştir. Çünkü çocuklar o zamanlarda beslenirler ve hissettirmeden⁷¹ büyürler. [Allah Teâlâ,] Musa [a.s.]'i korku ve gizlilik içerisinde değil de kesin bir güvenlik içinde ve açık bir şekilde büyümesini, beslenmesini ve yetişmesini dilemesi nedeniyle 'على' harf-i ceri -manaya dikkat çekmek için- lafzın başına gelmiştir. Çünkü ['على' harf-i ceri] üstünlük anlamı verir. Üstünlük ise ortaya çıkma ve göstermedir. Sanki Allah Teâlâ şöyle demiş oluyor: "Korku içerisinde değil, güven içerisinde yetişmen için". 'عين' kelimesini de himaye etme ve gözetme anlamlarını içermesi nedeniyle kullanmıştır. 'تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا' / gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.⁷² ve 'وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا' / Gözlerimizin önünde gemiyi yap⁷³ ayetlerine gelince [Allah Teâlâ burada 'بِأَعْيُنِنَا' /bizim gözümüz' demekle], bizden bir himayeyle ve korumayla anlamını kastetmiştir. Yoksa bir şeyi göstermeyi ve gizliliğini kaldırmayı hedeflememiştir. Böylelikle burada ki söz ancak 'على'nın manasına ihtiyaç duymuş olur.

Süheylî, Musa (a.s.)'ın kıssasında kelimenin tekil kullanılmasına, diğer yerlerde çoğul kullanılmasına değinmemiştir. Fakat burada bir incelik, hikmet vardır. Bu da 'وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي' / Seni, kendim için [elçi] seçtim,⁷⁴ ayetinde Musa (a.s.)'a tanınan ayrıcalığın ortaya çıkmasıdır. Bu ayrıcalık da 'تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا' / gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.⁷⁵ ve 'وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا' / Gözlerimizin önünde gemiyi yap⁷⁶ ayetlerinin aksine 'وَلْيُصْنَعِ عَلَى عَيْنِي' / Gözümün önünde yetiştirilmen için⁷⁷ ayetle başka bir ayrıcalığı getirmiştir. Musa (a.s.)'ın Allah Teâlâ'nın gözü önünde yetişmesindeki ayrıcalık [diğer ayetlerdeki ifadelerde] söz konusu değildir.

Süheylî (R.a.) şöyle demiştir: 'نفس' kelimesi -herhangi bir ziyade anlam taşımaksızın- varlığın gerçekliğinden ibarettir. 'نَفَاسَةٌ/kıymet' ve 'نَفِيسٌ/değerli' şey [kelimeleri] bu kelimeden türetilmiştir. Daha önce geçen mecaz kelimelerin aksine, bu kelimenin Allah Teâlâ için kullanılmasında herhangi bir problem yoktur.

Birçok insan 'ذات' kelimesinin anlamının, 'نفس/nefs' ve 'حقيقة/hakikat' keli-

⁷¹ 'Hissettirmeden' diye çevirdiğimiz 'سراً' kelimesi, Dâru't-Türâs 'ın neşrettiği nüshada 'شراً' şeklinde yer almaktadır. Sözün bağlamı, kelimenin sin harfi ile olmasını gerektirmektedir.

⁷² Kamer 54/14. Ayetin tamamı: "تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا"

⁷³ Hûd 11/37. Ayetin tamamı: "وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الدِّينِ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُخْرَجُونَ"

⁷⁴ Tâhâ 20/41.

⁷⁵ Kamer 54/14. Ayetin tamamı: "تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا"

⁷⁶ Hûd 11/37. Ayetin tamamı: "وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الدِّينِ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُخْرَجُونَ"

⁷⁷ Tâhâ 20/39. Ayetin tamamı: "وَلْيُصْنَعِ عَلَى عَيْنِي أَن أَقْدِيهِ فِي الثَّابُوتِ فَأَقْدِيهِ فِي النَّيِّمْ فَلْيَلْقِهِ الْيَوْمَ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلْيُصْنَعِ عَلَى عَيْنِي"

melerinin anlamları ile aynı olduğunu ifade eder. “Bârî [Teâlâ]’nın zatı, kendisinin nefsidir.” derler ve bu kelime ile [Allah’ın] varlığını ve hakikatini ifade ederler. İbrahim [a.s.] kıssasında [geçen] Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “Üç yalanın üçü de Allah’ın zatıyla ilgilidir.”⁷⁸ sözünü de delil olarak getirirler.

[Süheylî (R.a.) şöyle] demiştir: Eğer bu kelimeyi sözlükte, Kur’an ve sünnette araştırarak olursan [bu sözün] onların iddia ettikleri gibi [kullanılmadığını anlarsın.] Aksi bir durum olsaydı şöyle denirdi: ‘عَبَدْتُ ذَاتَ اللَّهِ / Allah’ın zatına ibadet ettim,’ اِحْدَرُ ذَاتَ اللَّهِ / Allah’ın zatından sakın’ denilirdi ki bunlar da duyulmuş [ifadeler] değildir. [Bu söz] Bârî Teâlâ hakkında ancak manası mübah olan bir harf ile kullanılabilir. Fakat nerede kullanılırsa kullanılsın bununla kastedilen din ve şeriattir ki bu da Allah’ın zatıdır. ‘ذات/zât’ [kelimesi], din [kelimesi] için bir vasıftır. Arabın sözünden anlaşılan şey budur. Böylelikle [ذات/zât] kelimesini [Allah’a izafe edilen] ‘نفس/nefs’ kelimesi şeklinde anlayan kişinin yanlışlığı ortaya çıkmış olur.

[12. Allah’a izafe edilen ‘عَجَب’ kelimesinin ayetteki anlamı]

Hamza⁷⁹ ve Kisâi⁸⁰ kıraatlerinde ‘بَلْ عَجِبْتَ’⁸¹ ayetinde yer alan ‘ت’ harfinin ötreli, anlamının da ‘Onlar kendilerine taaccüp edilen kimselerinin yerini aldılar.’ olması ile ‘عجب’ kelimesinin Allah Teâlâ’ya izafe edilmesi [de bu ayetlerdendir.]

Hüseyin b. Fadl⁸² şöyle demiştir: ‘عجب’ kelimesi Allah Teâlâ için [kullanıldığında] bir şeyi beğenme ve beğenmeme [için kullanılır.] Bu anlam Arap dilinde mevcuttur. Hadiste de şu şekilde geçmektedir: “Rabbimiz bağırmanıza/yakarmanıza, umutsuzluğu düşmenize şaşırır [hoşuna gitmez/

⁷⁸ Hadis “لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا نَلَاتَ كَذِبَاتٍ كُلُّهُنَّ فِي اللَّهِ” şekliyle Ebu Ya’lâ’nın müsnedinde yer almakta. Müsnedü Ebî Ya’lâ, X. 426. Fakat Buhârî ve Müslim de geçen rivayete göre ise bu üç yerden ikisinde Allah’ın zatı hakkında olduğu ifade ediliyor. “لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا نَلَاتَ كَذِبَاتٍ، ثَلَاثِينَ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.” Buhârî, Enbiyâ, 10. “لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَطُّ إِلَّا نَلَاتَ كَذِبَاتٍ، ثَلَاثِينَ فِي ذَاتِ اللَّهِ.” Müslim, Fedâil, 41. Ebu Hureyre (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “İbrahim (a.s.) şu üç konu hariç asla yalan söylememiştir. Bu yalanlardan ikisi, Allah’ın zatı/rızası hakkındadır; biri; “Ben gerçekten hastayım” [Saffat 37/39], diğeri de; “Belki bu işi, putların şu büyüğü yapmıştır” [Enbiya 21/63] sözüdür. Birisi de, hanımı Sâre hakkında söylediği sözdür.

Hz. İbrahim’in yalan söylediği hususlara bakıldığı zaman Allah’ın zatıyla ilgili olmadığı, dini hassasiyetle bir maksada binaen söylenmiş sözler olduğu anlaşılmaktadır. “Allah’ın zatı hakkındaki” ifadeyi Süheylî’nin bu dipnottan sonra gelecek olan ifadelerine binaen “Allah’ın dini veya Allah’ın varlığını ispat hakkında” şeklinde anlamak daha uygun gözükmektedir.

⁷⁹ Ebû Umâre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî (ö. 156/773). Yedi kıraat imamından biri.

⁸⁰ Ebû’l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâi el-Kûfî (ö. 189/805). Yedi kıraat imamından biri, nahiv âlimi.

⁸¹ Sâffât 37/12. Elimizdeki Mushaflarda kelime dammeli değil, fethalı olarak yer almaktadır. “بَلْ عَجِبْتَ” / *Bilakis sen hayran kaldın, şaşırđın*.

⁸² Ebû Ali el-Hüseyin b. Fadl el-Becellî el-Kûfî en-Nisâbüri (ö. 282/895). Müfeesir.

beğenmez.]”⁸³ Ve yine “Muhakkak ki Allah hevasına meyli olmayan gence şaşar (beğenir).⁸⁴

Begavî de şöyle demiştir: Ebu'l-Kasım en-Nisâbûrî'den,⁸⁵ o da Ebu Abdullah el-Bağdadî'den işitmiştir. O şöyle diyordu: Cüneyd'e⁸⁶ bu ayet sorulunca şöyle söyledi: Allah Teâlâ herhangi bir şeye şaşırılmaz. Fakat Allah Teâlâ burada peygamberini (s.a.s.) desteklemiş ve şöyle buyurmuştur: ‘Eğer şaşırıyorsan [asıl] şaşırılması gereken onların [şu] sözleridir’⁸⁷ yani doğru olan [Cüneyd'in] dediği gibidir.

Ek

Kur'an-ı Kerim'de ‘لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ’ / *umulur ki kurtuluşa ererler*’ veya ‘تَتَّقُونَ’ / *sakinirlar*’ veya ‘تَشْكُرُونَ’ / *şükrederler*’ gibi ifadelerinin hepsini Mutezile ‘iradeyle’ izah eder. Çünkü onlara göre Allah Teâlâ hayırdan başka bir şey istemez. Şerrin meydana gelmesi onun iradesinin dışındadır. Ehl-i sünnet ise bu ayetleri istenilen şeyi umma/arzulama anlamında bir talep olarak tefsir etmiştir. [İtikat] esaslarında belirtildiği üzere talep, iradeden farklı bir şeydir. Böylelikle [Allah Teâlâ] sanki “Muttakiler olun, kurtuluşa erenlerden olun” demiş oluyor. Çünkü [Allah] Teâlâ'nın iradesinin zıddına mevcudiyette bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Aksine, kâinattaki her şey [Allah] Teâlâ'ya ait olan, varlıklarını onun iradesiyle bulan yaratılmışlardır. Allah onların söylediklerinden yücedir, büyüktür.

⁸³ Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983, XIV. 365.

⁸⁴ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, XXVIII. 600.

⁸⁵ Ebu'l-Kasım Abdülkerim bin Hevazin el-Nisâbûrî el-Kuşeyrî (ö. 465/1072).

⁸⁶ Ebü'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî (ö. 297/909). İlk devir sûfilîğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî.

⁸⁷ Râd 13/5. Ayetin tamamı: وَإِنْ تَعَجَبْتَ فَعَجَبَ قَوْمُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَعْلَىٰ فِي أَعْيُنِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ